

**MƏCBURİ KÖÇKÜNLƏRİN SOSIAL ADAPTASIYASINA TƏSİR GÖSTƏRƏN
AMİLLƏRİN PSIXOLOJİ TƏHLİLİ**

Rəşid Cabbarov,
psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
E-mail: rashid.cabbarov@mail.ru

Müşviq Mustafayev,
psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
E-mail: mustafayev76@mail.ru

Diyanə İbrahimova,
BDU-nun fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorantı,
E-mail: diyaneibrahimova@mail.ru

Könül Qocayeva,
ADPU-nun məzunu
E-mail: konulqocayeva@gmail.ru

Rəyçilər: *psixol.ü.fəls.dok., dos. L. Əmrəhli,*
psixol.ü.fəls.dok., dos. N. Rzayeva

Açar sözlər: *sosial adaptasiya, qaçqın, məcburi köçkünlər, stress, şəxsiyyət, cəmiyyət, həyacan, davranış strategiyası*

Ключевые слова: *социальная адаптация, беженцы, вынужденные переселенцы, стресс, личность, общество, тревога, стратегия поведения*

Key words: *social adaptation, refugees, compelled immigrants, stress, personate, society, excitement, behavior strategy*

Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzü 20-ci əsrin sonlarında postsovet məkanında ən qanlı müharibələrdən birinə səbəb oldu. Azərbaycan bu müharibə nəticəsində 20 faizə qədər ərazilərini itirdi. 1 milyona yaxın insan öz evindən qaçqın düşdü. müharibənin gətirdiyi ağır əzablar və öz yurd-yuvasını tərk etmiş insanlarda müxtəlif psixi pozuntular, bu və ya digər spesifik problemlər ortaya çıxardı. Bu nəinki insanın bütün həyatını əhatə edir, hətta dünyaya gələn yeni nəsillərə də çox ciddi təsir göstərir. Bütün bu səbəblər o qədər dərin və ciddidir ki, bu münaqişənin sosial-psixoloji təərəflərini araşdırılmasını zəruri edir.

Digər tərəfdən qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial-psixoloji vəziyyətinin qiymətləndirilməsi və onların adaptasiya qabiliyyətinin azalmasına səbəb olan amillərin aşkar edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Yeni həyat şəraitinə adaptasiya prosesi çox mürəkkəb xarakterə malikdir. Bu proses öz daimi yaşayış yerindən zorla başqa yerə köçürülmüş insanlar üçün isə daha çətinidir. Bura iqtisadi qaydaların çətinliyi, məcburi köçürülmə şəraitində miqrasiya axınlarının dövlət tərəfindən tənzimlənməsi təcrübəsinin azlığı, məcburi köçkünlərin vəziyyəti haqqında real informasiya qıtlığı, bu informasiyanın alınmasının metod və alətlərinin işlənilməsi və s. məsələləri aid etmək mümkündür (7, s. 45).

Qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial adaptasiya probleminin aktuallığı aşağıdakı məsələlərin öyrənilməsinə yönəlmiş sosial-psixoloji tədqiqatların aparılmasına səbəb oldu: məcburi köçkünlərin yeni şəraitə adaptasiya prosesi nə ilə şərtlənmişdir və bu prosesə hansı amillər təsir göstərir? Adaptasiya prosesinin optimallığına nail olmaq məqsədilə ayrı-ayrı məcburi köçkünlər və yerli cəmiyyətlərin subyektləri üçün tövsiyələr necə olmalıdır?

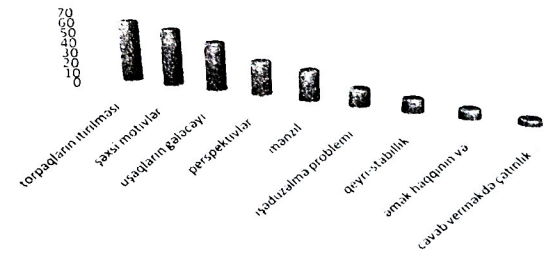
Rəşid Cabbarov, Müşviq Mustafayev, Diyanə İbrahimova, Könül Qocayeva

Aparılan araşdırmaların təhlili göstərir ki, bu istiqamətdə aparılan işlərin tədqiqatın çətinliyi onunla bağlıdır ki, məcburi köçkünlər probleminin həlli regional səviyyə ilə məhdudlaşır. Bu zaman məcburi şəkildə köçkün düşən insanların yeni yerə qalmaq situasiyasının bütün kəskinliyi açılır və “qəbul edən” tərəfin vəziyyəti mürəkkəbləşir. Bu vəziyyət Ermənistanından və Qarabağdan məcburi köçkün düşmüş insanların davranışında da özünü büruzə verir (3, 89).

Digər tərəfdən qeyd edək ki, alışılmamış mühit öz neqativ təsirini qaçqın və məcburi köçkünlərin davranışında özünü göstərməyə başlayır. Diskomfort hissi, yerli sakinlərlə qarşılıqlı anlaşılmaqlıq və onlar tərəfindən qəbul edilməmək qeyd etdiklərimizin ilkin əlamətləridir. Bütün bunlar isə öz növbəsində məcburi köçkünlərdə məyusluğun, çaşqınlığın, frustrasiya və depressiyanın yaranmasına gətirib çıxardır. Bu dövrdə “yad adam” yalnız öz həmyerliləri ilə münasibətdə olmaqla (əgər belə bir imkan varsa) və onlarla təəssüratlarını bölüşməklə reallıqdan qaçmağa çalışır, bir növ sanki yeni şəraitə adaptasiya olunmağa cəhdlər edir. Bu prosesdə dezadaptasiya simptomları tamamilə köməkçilik hissində təzahür edən böhran nöqtəsinə çatır. Yeni mühitə uğurla adaptasiya olmağı bacarmayanlar stratifikasiya vəziyyətinin aşağı pillələrinə enirlər, çünki onlar üçün bir yerdən digər yerə köçmə prosesi səciyyəvi xarakter alır (4, 52).

Bütün bu qeyd etdiyimiz məsələləri tədqiq etmək üçün biz Bakı şəhərində fərdi evlərdə yaşayan məcburi köçkün və qaçqınların yeni şəraitə adaptasiya olmasının səviyyələrini müəyyənləşdirmək üçün sorğu keçirdik. Həmin sorğuda əsas məsələ məcburi köçkünlərin və qaçqınların adaptasiyasına mane olan amilləri üzə çıxarmaq, onun qarşısını almaq yollarını müəyyənləşdirmək və davranış strategiyalarını aydınlaşdırmaqdan ibarət idi.

Respondentlər Bakı şəhərində məcburi köçkünlərin adaptasiyasını çətinləşdirən əsas səbəblər kimi işə düzəlmə problemini, iqtisadi və mənzil problemini hesab edirlər, şəxsiyyətlərarası münasibətlər problemi arxa plana keçir. Respondentlərin təxminən hər altıncısı gələcəkdən əmin deyil. Cənayətkarlıq problemi, əmək haqqının və vəsaitlərin yetərli olmaması, ekoloji problem sosial adaptasiyanı saxlamaq amili kimi Bakı şəhərində yaşayan məcburi köçkünlər üçün aktual deyil (şəkil 1).

Şəkil 1. Bakı şəhərində yaşayan məcburi köçkünlərin adaptasiyasını çətinləşdirən səbəblər.

Şəkil 1-dən görüldüyü kimi məcburi köçkünlərin adaptasiyasını çətinləşdirən amillər sırasında ilk sıradə torpaqların itirilməsi amili dayanır. Daha sonra isə respondentlərin əksəriyyətinin fikrincə, şəxsi motivlər, uşaqların gələcəyi, perspektivlər və mənzil problemi də bu adaptasiyanı çətinləşdirən səbəblər sırasındadır. İş problemi, qeyri-stabillik, əmək haqqının gecikdirilməsi amili daha az cavab verilənlər sırasında olsa da, bu amillər sırasında qeyd edilməkdədir. Tədqiq olunanların çox az qismi (6 nəfər) cavab verməkdə çətinlik çəkmişdir. Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, qaçqınlar və məcburi köçkünlər ola bilsin ki, fiziki baxımdan yeni şəraitə uyğunlaşsınlar, amma psixoloji baxımdan yeni şəraitə uyğunlaşmaq onlar üçün olduqca çətinidir. Sorğu zamanı biz insanlarda məhz psixoloji adap-

tasiyanın zəif olduğunu, bunun isə həmin insanların emosional vəziyyətinə təsir göstərdiyini aydın şəkildə hiss etdik.

Empirik bazanın korrelyasiya təhlili (cədvəl 1) göstərdi ki, qaçqınların və məcburi köçkünlərin adaptasiya dərəcəsi köçməzdən əvvəlki maddi təminat səviyyəsinə görə ailə kateqoriyası ilə, öz perspektivlərinin qiymətləndirilməsi ilə, adaptasiya probleminin həllinə emosional münasibətlə və yaşayış planları ilə daha sıx şəkildə bağlıdır.

Sosial adaptasiya səviyyəsinin korrelyasiyası

Cədvəl 1.

İndikator	Korrelyasiya əmsali	Əks fərziyyənin əhəmiyyəti (ikitərəfli)
Təhsil səviyyəsi	-0,126*	0,011
Maddi təminat səviyyəsi	0,300*	0,023
Həyat perspektivlərinin qiymətləndirilməsi	0,289*	0,031
Adaptasiya perspektivlərinin qiymətləndirilməsi	0,480**	0,000
Yeni yaşayış yerində qalmağın həllinin sabitliyi	0,515**	0,000

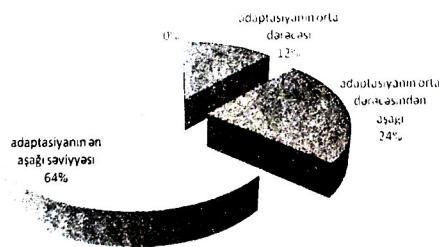
Qeyd:
 * korrelyasiya 0,05 səviyyəsində əhəmiyyətlidir
 ** korrelyasiya 0,01 səviyyəsində əhəmiyyətlidir

Cədvəl 1-dən görüldüyü kimi, qaçqınların və məcburi köçkünlərin adaptasiya dərəcəsinin korrelyasiya təhlili prosesində aşağıdakı statistik cəhətdən əhəmiyyətli olan asılılıqlar aşkar edilmişdir:

adaptasiya dərəcəsi və şəxsi perspektivlərin qiymətləndirilməsi arasında düz mütənəşib asılılıq aşkar edilmişdir: məcburi köçkün şəxsi perspektivlərini nə qədər aşağı qiymətləndirirsə, yeni yerdə adaptasiya dərəcəsi də bir o qədər çətin olur.

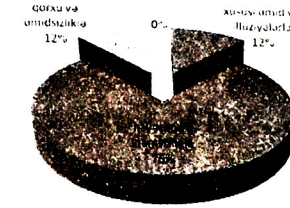
adaptasiya dərəcəsi və yeni yerdə adaptasiya probleminin həllinə baxış arasında düz mütənəşib asılılıq aşkar edilmişdir: adaptasiya probleminin həllinə baxış nə qədər optimist olarsa, adaptasiya prosesi bir o qədər uğurludur – orta qüvvəli asılılıq;

Tədqiqat zamanı respondentlərin yeni məkana adaptasiya olmağında əhəmiyyətli fərqlər aşkar edilmişdir (şəkil 3).

Şəkil 3. Məcburi köçkünlərin adaptasiya səviyyəsinin göstəriciləri

Şəkil 3-dən də görüldüyü kimi, tədqiq olunanların 12%-də adaptasiyanın orta dərəcəsi, 24%-də orta dərəcəsiyə aşağı, 64%-də isə aşağı səviyyəsi müşahidə edilmişdir. Beləliklə, aydın olur ki, məcburi köçkünlərin adaptasiyası hələ də tam başa çatmamışdır və adaptasiyasının ən aşağı səviyyəsi müşahidə edilməkdədir.

Şəkil 4. Adaptasiyanın perspektivlərinin qiymətləndirilməsi.

Şəkil 4-dən görüldüyü kimi, adaptasiyanın perspektivlərini qiymətləndirən zaman respondentlərin əksəriyyəti (12%) xüsusi ümid və illuziyalara qapılır, 21%-də həyəcan və inamsızlıq, 76%-də isə qorxu və ümitsizlik müşahidə olunur. Tədqiqatdan görüldüyü kimi respondentlərinin hər yeddincisi yeni yerdə adaptasiya probleminin həllinə ümid və optimizmlə baxır.

Beləliklə, tədqiqat nəticələrinin təhlili göstərir ki, məcburi köçkünlərin sosial-demoqrafik, sosial-iqtisadi, sosial-peşə xarakteristikalarına və sosial adaptasiya dərəcəsinə görə fərqlənən üç qrupunu aşkar etmişdir:

1-ci qrupa yaşlı nəslin nümayəndələrini aid etmək mümkündür. Bu qrupa müharibəni gözləri ilə görmüş və yurd-yuvasını, bütün sərvətini köçkünlükdə itirmiş həyatın axarı ilə davam etmək xüsusilə çətin olan insanlar daxildir. Onlar üçün illər ötsə də, problemlər qalır, daim evə qayıtmaq haqqında düşünürlər. Bu qrupa daxil olan insanlar üçün evə qayıtmaq, qoyub gəldikləri keçmişə dönmək anlamını xatırladırlar. Bu qrupa aid olan məcburi köçkünlərin adaptasiya səviyyəsi aşağıdır, gələcəklə bağlı qorxu və ümitsizlik özünü göstərir.

2-ci qrupa orta nəsllə aid olan məcburi köçkün və qaçqınları aid etmək mümkündür. Bu qrupa daxil olan insanlarda adaptasiya səviyyəsi ortadan aşağıdır. Onlar probleminin həllinə daha optimist yanaşırlar. Onlar məcburi köçkünlərin sosial cəhətdən daha fəal hissəsinə təşkil edirlər.

3-cü qrupa gənc nəsillə məcburi köçkünləri aid etmək mümkündür. Bu qrupa aid qaçqın və məcburi köçkün uşaqları Bakı şəhərində də doğulsalar da və işğal altındakı torpaqları görməyələr də dərk edirlər ki, əslində vətənləri haradır və həmin yerdə qayıtmaq lazımdır. Bu yaş qrupuna aid olan insanlarda fiziki adaptasiya dərəcəsi çox yüksək olsa da, psixoloji adaptasiya səviyyəsi orta səviyyədədir.

Aparılmış tədqiqat əsasında qaçqınların və məcburi köçkünlərin adaptasiya davranışının tipologiyası müəyyən edilmişdir: “yaşlı” (kəndüllü, passiv, repressiv adaptasiya davranışı), “orta nəsill” (kəndüllü, fəal, repressiv adaptasiya davranışı) və “gənc nəsill” (məcburi, fəal, orta adaptasiya davranışı).

Beləliklə, müxtəlif yaş qrupuna aid olan qaçqınların və məcburi köçkünlərin Bakı şəhəri üzrə sosial adaptasiyasının bizim aşkar etdiyimiz xüsusiyyətləri və tendensiyaları onların adaptasiya strategiyalarının səmərəliliyini yüksəltməyə və qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial adaptasiya prosesinin optimallaşdırılması üzrə dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərini müəyyən etməyə kömək edəcəkdir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial-psixoloji adaptasiyası prosesinə maneə olan amillər araşdırılmış və bu sahədə aparılmış tədqiqatlar sistemləşdirilmişdir. Məqalədə qaçqınların və məcburi köçkünlərin adaptasiya dərəcəsi və şəxsi perspektivlərin qiymətləndirilməsi arasında düz mütənəşiblik aşkar edilmişdir. Yəni məcburi köçkün şəxsi perspektivlərini nə qədər aşağı qiymətləndirirsə, yeni şəraitə adaptasiya səviyyəsi də bir o qədər ağırlı olur.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatdan əldə olunmuş nəticələr qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial-psixoloji adaptasiyası prosesinin təşkilində, sosial işçilərin fəaliyyətində, qaçqın və məcburi köçkünlərlə

bağlı reabilitasiya işinin aparılmasında və bu istiqamətdə xüsusi kursların və treninqlərin təşkilində istifadə oluna bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Ваурамов Ə.С., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. Bakı, 2006.
2. Зотова О.И., Кряжева И.К. Некоторые аспекты социально-психологической адаптации личности М., 1979.
3. Ромм М.В. Адаптация личности в социуме: теорет.методол. аспект. Новосибирск: Наука, 2002.
4. Годберн И. Клиническая психология. М., 1992.
6. Хорни К. Самоанализ. СПб.: 2002.
7. Triandis H.C. Culture and Conflict // International Journal of Psychology, 2000.

Р. Джаббаров, М. Мустафаяев, Д. Ибрагимова, К. Годжаева

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФАКТОРОВ, ОКАЗЫВАЮЩИХ ВЛИЯНИЕ НА СОЦИАЛЬНУЮ АДАПТАЦИЮ ВЫНУЖДЕННЫХ ПЕРЕСЕЛЕНЦЕВ

РЕЗЮМЕ

В статье анализируются закономерности процесса психологической адаптации людей, ставших вынужденными переселенцами из Карабаха, а также систематизируются проведенные в этой области исследования. Было выявлено, что на социально-психологическую адаптацию вынужденных переселенцев влияют различные факторы. В статье посредством экспериментального метода исследования изучаются некоторые переменные – длительность проживания на новом месте, уровень адаптации, оценка перспектив адаптации и различные возрастные категории. На основании проведенного экспериментального исследования была установлена типология адаптационного поведения беженцев и вынужденных переселенцев. В заключение можно сделать вывод, что адаптация беженцев и вынужденных переселенцев еще не окончена, и проведение ряда социально-психологических работ в этом направлении имеет особое значение.

R. Jabbarov, M. Mustafayev, D. Ibrahimova, K. Gojayeva

THE PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THE FACTORS INFLUENCING ON SOCIAL ADAPTATION OF COMPELLED IMMIGRANTS

SUMMARY

In the article are analysed laws of process of psychological adaptation of the people who have become by compelled immigrants from Karabakh, and also are systematised the researches carried out in this field. It has been revealed, that socially-psychological adaptation of the compelled immigrants is influenced by various factors. In the article by means of an experimental method of research are studied some variables as a duration of residing on a new place, adaptation level, an estimation of prospects of adaptation and various age categories. On the basis of the spent experimental research has been established the typology of adaptable behavior of refugees and the compelled immigrants. In summary it is possible to draw a conclusion, that adaptation of refugees and the compelled immigrants is not ended yet, and carrying out of some socially-psychological works in this direction has special value.

Redaksiyaya daxil olub: 01.06.2016